İSLAM ÜLKELERİNDE AİLE HUKUKU UYGULAMALARI

EDİTÖR

DR. AHMET TEMEL

İstanbul Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

kayıhan

İ S T A N B U L 2 0 2 0

İÇİNDEKİLER

Önsöz....9
Giriş....11
Kaynakça....21

ÜRDÜN

Ürdün'de Aile Hukuku Uygulamaları....25
Extended Abstract....26
Giriş....31
Osmanlı Aile Hukukunda Devletin Müdahalesi ve Kanunlaştırma Hareketleri....32
Hukuk-I Aile Kararnamesi....32
Ürdün Ahval-i Şahsiyye Kanunu'nun Tarihçesi....37
Anahatlarıyla Ürdün'de Yargı Sistemi....38
1. Nizamiye Mahkemeleri (El-Mehâkimu'n-Nizâmiyye)....38
2. Dini Mahkemeler (El-Mehâkimu'd-Diniyye)....40
3. Özel Mahkemeler (El-Mehâkimu'l-Hâssa)....41
Ürdün Aile Hukukunun Gelişim Aşamaları....42
1. 1927 Tarihli Hukuku'l-Âile (Nikah Ve İftirak) Kanunu....42
2. 1947 Tarihli 26 Sayılı Hukuku'l-Âile Kanunu....44
3. 1951 Tarihli 92 Sayılı Hukuku'l-Âile Kanunu....45
4. 1976 Tarihli 61 Sayılı Ahvâl-İ Şahsiyye Kanunu....48
5. 2001 Tarihli 82 Sayılı Ahvâl-İ Şahsiyye Kanunu Tadil Kanunu....52
6. 2010 Tarihli 36 Sayılı Ürdün Ahvâl-İ Şahsiyye Kanunu....54
Evlenme....55
1. Nişanlılık....55
2. Kefâet....56
3. Evlilik Yaşı....57
4. Çok Eşlilik....57
5. Evlilikte Velayet....58
6. Nikah Engelleri....59
7. Nikahın Tescili....59

8. Nafaka 59
9. Mehir 60
10. Çocukların Nafakası 61
Evliliğin Sona Ermesi Ve Sonuçları 62
1. Talakın Tescili 62
2. İddet Süresi 63
3. İddet Nafakası 63
4. Nesep 63
5. Hadâne 64
6. Mal Rejimi 66
7. Tahkim Meselesi 67
Sonuç 69
Kaynaklar 71

IRAK

Irak Aile Hukuku Uygulamaları 75
Extended Abstract 75
Giriş 81
Nişan (Hitbe) 85
Evlilik (Zevâc) 87
Evlilik Ehliyeti 88
Mehir 89
Çok Eşlilik (Teaddüt-İ Zevcât) 90
İkrah Yoluyla Evlilik 90
Evlilik Sözleşmesinin Tescil Edilmesi 91
Evliliğin Son Bulması 92
Eşlerden Birinin Ölümü 92
Eşlerden Birinin Kayıp Oluşu 93
Akdin Kuruluşundaki Problem 93
Akdin Fasid Oluşu 94
Talak, Tefrik Ve Hul' 94
Talâkın Maddî Sonuçları 96
Arabulucu-Hakemlik (Tahkîm) 98
İddet 99
Çocukların Velâyeti 100
Nafaka 101
Tefrîk 102
Hadâne 104
Miras 104
Sonuç 107
Kaynakça 109

İRAN

İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu
Çerçevesinde Aile Hukuku Uygulamaları 113
Extended Abstract 114
Giriş 117
İran'da Aile Hukuku Alanında Yapılan
Kanunlaştırma Faaliyetleri 120
1928-1936 Medeni Kanunu 121
1931 Evlilik Kanunu 121
1967 Aileyi Koruma Kanunu 122
1975 Aileyi Koruma Kanunu 123
1979 İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu 123
Evlenme 124
Evlilik Görüşmesi 125
Evlilik Öncesi Gereken Şartlar 126
Veli İzni 126
Âkideynin Rızası 126
Poligami 127
Evlilik Engelleri 128
Geçici Evlilik Engelleri 128
Devamlı Evlilik Engelleri 128
Evliliğin Tescili 135
Evlilikte Kadının Hakları 136
Nafaka 136
Mehir 137
Evlilikte Kocanın Hakları 140
Mut'a Nikahı 141
Evliliğin Sona Ermesi 148
Talâk 148
Talâkın Tescili 150
Hul' Ve Mubâre'e 151
Mahkemenin Evliliğe Son Vermesi 152
Boşama Prosedürü 156
Fesih 161
Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları 163
İddet 163
Nafaka 165
Çocuğun Nesebi 165
Hadâne 167
Velâyet 170
Sonuç 173
Kaynakça 177

TUNUS

Tunus Aile Hukuku Uygulamaları 181
Extended Abstract 182
Giriş 187
Mecelletü'l-Ahvali'ş-Şahsiyye 193
Evlilik 193
Talak 200
İddet 202
Nafaka 202
Hadâne 204
Nesep 205
Sonuç 207
Kaynakça 209

FAS

Bağımsızlık Sonrası Fas Aile Hukuku 213
Extended Abstract 214
Giriş 217
Fas Aile Hukukunun Tarihsel Gelişim Süreci 218
2004 Aile Kanununun Kapsamı 229
Nişan 229
Evlilik 229
Evlilikte Aranan Şartlar 231
Evlilikte Yaş Ve Mehir 232
Evlilik Engelleri 235
Geçersiz Evlilikler 240
Evliliğin Sonlanması 241
Boşama (Talâk) 241
Bedensel Veya Ruhsal Kusur ('Ayb) 245
Îlâ 245
Muhâla'a Ve Anlaşmalı Boşama 245
Anlaşmazlık Nedeniyle Boşanma (Şikâk) Ve Arabuluculuk 246
İddet 249
Çocuğun Bakımı (Hadâne) 250
Nafaka 250
Velâyet 251
Sonuç 252
Kaynakça 255

GİRİŞ

Ahmet Temel[1]

Aile hukuku alanı, Türkiye'de İslam hukuku alanında yapılan çalışmalarda önemli bir yer tutar. Ne var ki bu çalışmalar yakından incelendiğinde, çalışma alanlarının çok eşlilik, küçüklerle evlilik gibi savunmacı yaklaşımlar ortaya koyulan konular ile mükerrer eserlerle ele alınmış bağımsız teorik konular etrafında üretildiği görülür. Türkiye'de İslam aile hukuku alanında yapılan çalışmalar 1928 ila 2012 arasını kapsayan bibliyografik bir araştırmaya[2] göre farklı baskıları çıkarıldığında 96 telif ve tercüme kitap,119 akademik makale ve 137 lisansüstü tezden oluşmaktadır. 1923-1950 arasında oldukça az sayıda birkaç eser varken; 1950 sonrasında özellikle 90'lardan itibaren artan bir akademik üretimin olduğunu görmekteyiz. Ancak bu üretim kitap formunda, dönemsel gündem haline gelen ve kimi zaman doğrudan yerel karşılığı olmayan Mut'a nikahı, çok eşlilik, kadın ve aile şeklinde üç tema etrafında yahut oldukça genel bir çerçeve sunan, ders kitabı hüviyetinde çalışmalardan ibarettir. Makale seviyesindeki çalışmalarda da ilginç bir şekilde Mut'a nikahı[3] ve çok

[1] Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İslam Hukuku Anabilim Dalı. ahmet.temel@istanbul.edu.tr orcid.org/ 0000-0001-8589-117X.

[2] Hamdi Çilingir - M.Salih Eser, *Türkiye'de İslam Hukuk Çalışmaları Literatürü (1928-2012)* (İstanbul: İSAR, 2012).

[3] Örneğin bk. Abdullah Kahraman, "Mut'a Nikahı Üzerine Bazı Mülahazalar," İHAD; Musa Musevi - Doğan Kaplan, "Geçici Nikah/Mut'a ve

eşlilik konularının tekrar tekrar merkeze alındığı veya fıkıh eserlerindeki standart bilgilerin küçük bölümlere ayrılarak incelendiği görülse de Osmanlı uygulaması ve birtakım kavramlar merkeze alınarak bazı spesifik konulara yer verildiği de görülür.[4] Lisansüstü tezlerde de zamanla nispeten daha sınırlı ve özel konulara hasredilmeye başlanan çalışmalara rastlanmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İslam aile hukukunun uygulamasına dönük olarak yapılan çalışmalar 1980'lerden itibaren Osmanlı uygulamasına, özellikle Hukuk-ı aile kararnamesine ilişkin bir görüntü arz eder. Türkiye'deki İslam aile hukuku alanındaki akademik literatürü inceleyen birinin Hukuk-ı aile kararnamesinin lağvi ile birlikte İslam aile hukuku uygulamasının adeta sona erdiği kanaatine varması gerekir. Her ne kadar batı hukuk sistemlerinin 19. yy. itibarıyla İslam dünyasındaki hukuk uygulamalarını domine ettiği ve o zamandan bu yana hukukun çok büyük bir alanının batı tarzı hukuk kodifikasyonlarını temel alındığı bir gerçekse de İslam dünyasının çok büyük bir bölümünde İslam aile hukuku alanı devlet tarafından hukuk uygulamalarının ana kaynağı kabul edilmiş; bir başka ifadeyle İslam dünyasına İslam hukuku uygulama noktasında aile hukuku alanıyla hayatiyetini sürdürmüştür. Türkiye'de mevcut akademik

Hz.Hüseyin'in Toprağı Üzerine Secde Etme: Şiiliğe Eleştirel Bakış"; Mustafa Öztürk, "Sünni ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikahı Tartışması," İslamiyat; Sayın Dalkıran, "İmamiye Şiasının Mut'a Uygulamasına Karşı Ahmet Fevzi'nin Eleştirileri," *ATÜİFD*; Saffet Köse, "Ca'ferilikte Mut'a ve Ona Karşı Sünni Duruş," *Marife*; Osman Kaşıkçı, "Mut'a Nikahı," *THTA*.

4 Örneğin bk. M Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma: Tefrik," *Osmanlı*; Saadet Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)," *UÜİFD*; Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik," *UÜİFD*; M Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri," *Osmanlı*; Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları," İÜİFD; Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname Ile Nikah," *THTA*.

birikim bu süregelen uygulamaları araştırma merkezine almamıştır. Bu noktada sadece birkaç çalışmayı istisna olarak zikretmek gerekebilir.[5] Bunların dışında Türkiye'deki akademik birikimin İslam aile hukuku alanındaki en göze çarpan eksiği özellikle kodifikasyonlar yoluyla devam eden dünyadaki İslam aile hukuku uygulamalarını göz ardı etmiş olmasıdır.

Türkiye'de ihmal edilen güncel İslam aile hukuku uygulamaları alanı batılı dillerde çok yoğun bir biçimde çalışılmış ve çalışılmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların ilk örneklerinde çok daha belirgin olan kolonilerdeki toplumları daha verimli ve kolay bir biçimde yönetmeye dönük oryantalist ajanda biçim değiştirmiş olsa da halen bu çalışmaların önemli bir bölümünde bu toplumları şekillendirme gayesi açık bir şekilde görülmektedir. Bu çalışmalardaki temalar incelendiğinde önemli bir bölümünün İslam aile hukukunun uygulandığı ülkelerde kadınların haksızlıklara muhatap olduğu; eşitsizliğin ve adaletsizliğin kaynaklığının İslam aile hukuku olduğu; küçüklerle evlilik, evlilikte babanın velayeti ve çok eşlilik konularının tekrar tekrar incelendiği görülmektedir. Çalışmaların daha çok rapor ve izleme şeklinde olması, insan hakları ve kadın hakları zemininde devletlerin politik süreçlerini etkileme gayesine işaret etmektedir. Bu çalışmaların çok büyük meblağlarla finanse ediliyor olması ve bu finansörlerin kimlikleri, doğrudan pratik ve siyasi amaçlara matuf olarak yapılan çalışmaların sebeplerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Örneğin İnsan hakları diskurunu kullanarak reformist

5 Örneğin bk. Ahmet Bostancı, "Ürdün Ahval-i Şahsiyye (Hukuk-i Aile) Kanunlarında Osmanlı Tesiri," *Marife*; Mehmet Ali Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme," *MÜİFD*; Mehmet Ali Yargı, "Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri," *MÜİFD*; Sait Mübarek, "Mukayeseli Olarak İslam, Irak ve Türk Hukuklarında Evlenmede Mutlak Butlan," AÜ; Seyit Ali Özdamar, "Osmanlı Bağlamında Mısır'da Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Tarihî Seyri," MÜ.

yaklaşımları dillendirmesiyle tanınan Abdullahi an-Na'im'in yönettiği *Islamic Family Law: Possibilities of Reform Through Internal Initiatives* (İslam Aile Hukuku: İçeriden Girişimler Yoluyla Reform İmkânları) başlıklı proje çeşitli ülkelerde İslam aile hukuku uygulamalarını raporlamayı ve Mısır ile Amerika özelinde geniş dosyalar hazırlamayı amaçlayan bir proje olarak 1998-2000 yıllarında hayata geçirilmiştir. Web sitesinde ülke profillerini yayınlayan projenin sonucundan ortaya çıkan makale Lisa Hajjar tarafından üretilmiş ve *Religion, State Power, and Domestic Violence in Muslim Societies: A Framework for Comparative Analysis*[6] (Müslüman Toplumlarda Din, Devlet Gücü ve Ev İçi Şiddet: Karşılaştırmalı Analiz için bir Çerçeve) başlığını taşımaktadır. Bu projenin finansmanı Ford Vakfı tarafından sağlanmıştır.[7] Bugün bu alanda en çok çalışma üreten ve temel amacının Müslüman devletlerde İslam aile hukukuna dayalı olarak kadının aleyhindeki eşitsizlikleri sona erdirmek olarak ilan eden 2009 Şubat ayında Malezya'da kuruluşu ilan edilen Kuala Lumpur merkezli uluslararası Musawah adlı organizasyondur.[8] Musawah çalışmalarını 1979'da BM tarafından CEDAW (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women/Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)[9] belgesini esas alarak yürütmekte ve Müslüman devletlerin bu sözleşmeye uyumunu gözlemlemektedir.

İslam dünyasında modern öncesi toplumlarda aile hukuku alanında yargılama diğer alanlarda olduğu gibi çoğunlukla bir

---

6 Lisa Hajjar, "Religion, State Power, and Domestic Violence in Muslim Societies: A Framework for Comparative Analysis," *Law & Social Inquiry* 29/1 (June 14, 2004), 1–38.

7 https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/about/ Erişim Tarihi: 26.02.2020

8 https://www.musawah.org/ Erişim Tarihi: 26.02.2020

9 https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf Erişim Tarihi: 26.02.2020

kanun etrafında değil bir mezhebe bağlı olarak fıkıh mükteseba-tından faydalanarak kâdılar yoluyla uygulanmaktaydı. Bunun bir istisnası sayılabilecek ve modern öncesi dönemin aile hukukunu kapsayan bir biçimde ilk kanunlaştırılması olarak kabul edilebilecek metin bugünkü Malezya topraklarında hüküm süren Melaka sultanlığında ortaya çıkan Undang Undang Melaka adlı metindir. Bu metin ilk kez dönemin Melaka sultanı Muhammed Şah döneminde 1422-1444 yılları arasında ortaya çıkar.[10] Daha sonra başta Muzaffer Şah (1445-1458) dönemi olmak üzere, tıpkı Osmanlı kanunnamelerinde olduğu gibi farklı sultanlar döneminde eklemelere konu olduğu anlaşılan metin altı farklı bölgenin kanunlarını bir araya getirmektedir.[11] Bu kanunnamenin Osmanlı kanunnamelerinden farkı ise aile hukuku konularını da Şafiî fıkhına göre düzenlemiş olmasıdır. Modern anlamda aile hukuku alanında ilk kanun metni olarak ise Hanefî fıkhına göre Mısır'da Kadri Paşa tarafından düzenlenen *el-Ahkâmu'ş-şer'iyye fi'l-Ahvâli'ş-şahsiyye* olarak kabul edilebilir. Ne var ki 645 maddeden oluşan bu metin resmî olarak kanunlaşmamıştır.[12] Daha sonra Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin eksik bıraktığı bu alan 157 maddeden oluşan ve herhangi bir mezhebe bağlı kalınmaksızın hazırlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Osmanlı devletinde 1917 yılında kanunlaştırılmıştır.[13] Herhangi bir mezhebe sıkı sıkıya bağlı olmaksızın üretilen bu kanun metni daha sonra 1920 Mısır, 1927 Ürdün kanunları başta olmak üzere İslam ülkelerin-

---

10 Mohd Roslan Mohd Nor et al., "From Undang-Undang Melaka to Federal Constitution: The Dynamics of Multicultural Malaysia," *SpringerPlus* 5/1 (2016), 1683.

11 Yock Fang Liaw, "Naskah undang-undang Melaka : suatu tinjauan," *Sari* 25/ (2007), 85–94.

12 Mehmet Âkif Aydın, "El-Ahkâmü'ş-Şer'Iyye Fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/557.

13 Mehmet Akif Aydın, "Hukūk-ı Âile Kararnâmesi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/314-318.

de aile hukuku alanında yapılan kanunlaştırmaları derinden etkilemiştir. En son BAE (2005), Katar (2006) ve Bahreyn'in 2009 yılında katıldığı aile hukuku alanını bir kanun çerçevesinde düzenleme şeklindeki yaklaşım bugün de İslam ülkelerinde hukuk uygulamasında temel normdur.[14] Henüz tam anlamıyla bu alanı kanunlaştırmamış olan Suudi Arabistan gibi ülkeler de birtakım layihalar yoluyla kanunlaştırma tecrübeleri edinmiş ve etraflıca bir kanunname oluşturma yönünde tartışmalarını sürdürmektedir.

Elinizdeki çalışma batılı dillerde yoğun bir akademik faaliyete konu olan güncel İslam aile hukuku uygulamaları alanında Türkiye'deki akademik boşluğu doldurmaya dönük olarak mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Doktora öğrencilerimizin özverili gayretleriyle oluşan bu çalışmada beş ülke esas alınmıştır. Ürdün, Irak, İran, Fas ve Tunus. Her bir bölümde ülke hakkında tanıtıcı bir kapağın ardından, ülke hakkında tarih ve yargısal yapıyı ele alan bir giriş bölümüne yer verilmiş, ardından sırasıyla konular evlenme öncesi, evlenme, evliliğin sona ermesi ve sonuçları şeklindeki ana başlıklar ve bunların altında nişanlılık, karı ve kocanın hak ve görevleri, boşanmanın maddi sonuçları, nafaka, çocukların hadânesi gibi çeşitli alt başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır.

Süheyla Akçay Biçen, Ürdün'de İslam aile hukukunu incelediği bölümünde Osmanlı'nın ilk ve son; modern dönemlerin de ilk aile hukuku kanunu olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin bölge ülkelerinde uzun süre etkili oluşunu farklı tarihlerdeki kanunlaştırmalarda bu etkilerin izini sürerek ve karşılaştırarak Ürdün üzerinden çarpıcı bir biçimde sunmaktadır. HAK'ın pek çok İslam ülkesinin kanunlaştırma süreçlerine doğrudan ya da dolaylı ola-

[14] Lynn Welchman, "Bahrain, Qatar, UAE: First Time Family Law Codifications in Three Gulf States," *International Survey of Family Law*, ed. Bill Atkin (Bristol: Family Law, 2010), 163–178.

rak etki ettiği genel olarak akademik çalışmalarda zikredilirken bu etkinin mahiyetine dair çalışmalar pek azdır. Bu bakımdan bu bölümde yapılan kronolojik karşılaştırma önemlidir. Hanefî mezhebinin ağırlıklı etkisinin görüldüğü ancak Zahiri mezhebi de dâhil olmak üzere farklı fıkhî görüşlerle telfik yoluna da başvurulan Ürdün aile kanunları 1927, 1947, 1951, 1976 ve 2010 tarihlerinde önceki kanunlardan maddeler taşımakla birlikte beş müstakil kanun şeklinde yürürlüğe girmiş; sadece 2001'de 1976 kanununun bir tadili söz konusu olmuştur. Bu değişikliklerde temel temalar evlilik yaşı, çok eşlilik, kadının haklarının arttırılması noktalarında yoğunlaşmıştır. 2010 Tarihli son kanunda yine kadının lehine tefrik sebeplerinin arttırılması ve kadının nafakasına naşize de olsa hak kazanacağı şeklinde değişikliler olmuştur.

Irak bölümünü kaleme alan Sefer Korkmaz, dört asırlık bir Osmanlı toprağı iken 1917 yılında Britanya işgaline giren ve 1932 yılında bağımsızlığına kavuşan Irak'ta aile hukuku alanındaki gelişmeleri tarihi seyrinde ele almış ve güncel kanunun detaylarını incelemiştir. Buna göre İngiliz işgali nedeniyle Hukuk-ı Aile Kararnamesinin uygulanamadığı Irak'ta İngilizler azınlıkların aile hukukunu düzenleyen kanunları 1931'de bağımsızlığın arifesinde çıkarmış, Şiî nüfusun şer'î mahkemelere tabi olmadığını seküler mahkemelere tabi olduğunu hükme bağlamış ve bu istikrarsız yapı bütüncül bir kanunun ortaya çıkmasını 1959'a kadar ertelemiştir. Bu kanun 1959'da kabul edildikten sonra sırasıyla 1980, 1983, 1994 ve 1999 yıllarında tadillere uğramıştır. 2003 yılında yeni kanun görüşmeleri olmuşsa da 1999 yılındaki son değişiklik yürürlüktedir. Her ne kadar kanunda bir mezhebe bağlılık öngörülmese de Hanefî mezhebinin ağırlığı kanun metninde ve mahkeme uygulamalarında hissedilmektedir. Ancak gaiplik durumunda tefrik kararı vermek için gerekli süre hususunda İslam ülkelerinin çoğunluğunda olduğu gibi Mâlikî mezhebinin 4 yıllık süresinin esas alındığı görülmektedir. Evlilik yaşı için 18 yaş belirlenmiş olup,

nikâh ve talakın tescilinin mahkeme yoluyla yapılması öngörülmüştür. Çok eşlilik noktasında da eşlerin geçimini temin etme, ilk eşin sağlık sorunu gibi gerekçelerle sınırlı bir biçimde mahkeme iznine tabi olarak izin verilmiştir. Irak aile kanununun önemli bir özelliği oldukça öz bir biçimde yazılmış olduğundan hâkimlere geniş bir takdir alanı bırakmasıdır.

İran'da İslam aile hukuku kanunu ve uygulamasını ele aldığı bölümde Ümmü Eymen Balbaba oldukça detaylı bir inceleme sunar. Doğrudan kolonyal bir tecrübesi olmasa da 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve Rusya'nın baskıları altında kalmış olan İran'da 1920'lerden önce şer'î mahkemeler yoluyla Caferî fıkhı uygulanırken 1927'den itibaren kanunlaştırmalar görülmektedir. Devrim öncesinde 1931, 1967 ve 1975 yıllarında yapılan düzenlemelerde giderek artan bir sekülerleşme görünse de 1979 devrimiyle yapılan kanunlaştırma ile tam anlamıyla Caferî fıkhına dayalı bir kanuna geçilmiştir. Bu kanunlaştırmada devrimin kurucu otoritesi Humeynî'nin görüşlerine birebir sadık kalmak yerine Caferî fıkhı hükümler kaynağı işlevi görmüştür. İran aile kanununun diğer Müslüman ülke kanunlarından farklarını ise Balbaba şu şekilde sıralar: Mut'a nikâhı sadece İran'da yasaldır; nikâhta şahit zorunlu değilken talâkta zorunludur; süt akrabalığının oluşması için ortaya konan şartlar; dokuzuncu talâk sonrası ebedî haramlık doğması;[15] hala ile yeğenin aynı kişinin nikâhı altında olmasının kadının rızasıyla mümkün olması; fesih sebebi olarak karı-kocada zikredilen kusurlar; hadâne hakkının anneden sonra direk babaya geçmesi ve nikâh sözleşmesinde ileri sürülen şartların ihlali halinde kadına boşama yetkisi verilmesi.

[15] Normal şartlarda üçüncü talakın ardından kadının ilk kocasına helal olması için bir başkasıyla sahih bir şekilde evlenip daha sonra olağan sebeplerle bu evliliğin sona ermesi gerekir. Caferî fıkhında bu durum da üç kez tekrarlanırsa, üçüncü seferin ardından artık bir daha tarafların bir araya gelemeyeceği ebedî haramlık doğar. Mezhepte bunun nasıl doğacağına ilişkin birtakım ihtilaflar da vardır.

Devletin din ile ilişkisi bağlamında Türkiye ile benzer bir sekülerleşme tecrübesi olan Tunus'ta aile hukuku serencâmını Hüseyin Sağlam incelemiştir. Sağlam, Tunus'un söz konusu tecrübesinin arka planını anlattığı ve Tunus aile kanununun (Mecelletu'l-ahvâli'ş-şahsiyye) tadillerine yer verdiği giriş bölümü ardından nişanlılık, evlilik ve talak bahislerini ele alır. Buna göre, Tunus etkisi altında olduğu Fransa tarzı katı ve baskıcı laik uygulamalara sahne olmuş bir ülke olmasına ve bunun hukuk alanında yansımalarına rağmen aile hukuku alanında İslam hukukunun büsbütün terk etme noktasında Türkiye'den farklı bir yol izlemiştir. 1957 ile 2010 arasında dokuz farklı tadil geçiren Tunus aile kanunu, gittikçe klasik fıkhî anlayışlardan uzak ve kadın erkek eşitliğini önceleyen değişikliklere yer verse de ana hatları itibarıyla Mâlikî fıkhı ağırlıklı olmak üzere Hanefî mezhebinden de istifade edilen bir fıkıh müktesebatına dayalı bir kanun olma hüviyetini korumuştur. Bununla birlikte zamanla gerçekleştirilen tadiller ile birtakım konularda diğer pek çok ülkede var olan hükümlerden farklı bazı hükümlere de yer verilmiştir. Bunlardan öne çıkan birkaçı talâk yetkisinin erkekten alınıp mahkemeye verilmesi, çok eşliliğin 1956 yılından itibaren yasak olması ve aile kanununun şer'î içeriğine rağmen şer'î mahkemelerin kapatılmış olması zikredilebilir.

Fas'ta aile hukukunun gelişimini ve güncel durumunu ele aldığı son bölümde Osman Evdüzen Fas'ta daha önceki örneklerde görüldüğü üzere zamanla modernite ve feminist kadın hareketlerinin etkisinin kanun değişikliklerinin arkasında yatan temel sebep olduğu tespitini yapar. Buna göre 1956'da Fransız sömürgeliğinden kurtularak bağımsızlaşan Fas'ın ilk yaptığı kanun olan Müdevvenetu'l-usra 1993'ye kadar Mâlikî mezhebi temelinde kurgulanan yapısını muhafaza etmiş, ancak bu süreçte gittikçe artan baskıların neticesinde 1993'te birtakım değişikliklere gidilmiştir. Ancak bu değişikliklerden de tatmin olmayan

kadın hareketleri baskılarını sürdürmüş ve nihayetinde kadın ve erkek arasında pek çok alanda eşitliği esas alan 2004 kanunu çıkarılmıştır. Erkeğin tek taraflı boşama yetkisinin kaldırılması, kadının rızasının olmaması halinde şikak hükümlerine başvurulma zorunluluğu, edinilmiş mallara katılma rejiminin esas kabul edilmesi ve çok eşliliğe izin verilebilmesi için erkeğin istisnaî bir makul gerekçesinin olması gibi çok daha sıkı şartların getirilmiş olması bu eşitlik söyleminin etkili sonuçları arasında zikredilebilir. Fas'ta dikkat çeken bir diğer unsur da arabuluculuk ve tahkim şeklindeki alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin son yıllarda çok etkili bir biçimde kullanılma gayreti içinde olmasıdır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet Akif. "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma: Tefrik." *Osmanlı*, 1986.

_____,. "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri." *Osmanlı*, 1982.

_____, "Hukūk-ı Âile Kararnâmesi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. https://islamansiklopedisi.org.tr/hukuk-i-aile-kararnamesi

_____, "El-Ahkâmü'ş-Şer'iyye Fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/557. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-ahkamus-seriyye-fil-ahvalis-sahsiyye

Bostancı, Ahmet. "Ürdün Ahval-i Şahsiyye (Hukuk-i Aile) Kanunlarında Osmanlı Tesiri." *Marife*, 2003.

Çilingir, Hamdi - Eser, M.Salih. *Türkiye'de İslam Hukuk Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*. İstanbul: İSAR, 2012.

Dalkıran, Sayın. "İmamiye Şiasının Mut'a Uygulamasına Karşı Ahmet Fevzi'nin Eleştirileri." *ATÜİFD*, 2007.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Hukukunda İzinname Ile Nikah." *THTA*, 2006.

Hajjar, Lisa. "Religion, State Power, and Domestic Violence in Muslim Societies: A Framework for Comparative Analysis." *Law & Social Inquiry* 29/1 (June 14, 2004), 1–38. http://www.jstor.org/stable/4092696

Kahraman, Abdullah. "Mut'a Nikahı Üzerine Bazı Mülahazalar." *İHAD*, 2007.

Kaşıkçı, Osman. "Mut'a Nikahı." *THTA*, 2007.

Köse, Saffet. "Ca'ferilikte Mut'a ve Ona Karşı Sünni Duruş." *Marife*, 2008.

Kurt, Abdurrahman. "Dini Kaynakların Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik." *UÜİFD*, 1999.

Liaw, Yock Fang. "Naskah undang-undang Melaka : suatu tinjauan." *Sari* 25/ (2007), 85–94.

Maydaer, Saadet. "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)." *UÜİFD*, 2007.

Mübarek, Sait. "Mukayeseli Olarak İslam, Irak ve Türk Hukuklarında Evlenmede Mutlak Butlan." Ankara: AÜ, 1966. AÜ.

Musevi, Musa - Kaplan, Doğan. "Geçici Nikah/Mut'a ve Hz. Hüseyin'in Toprağı Üzerine Secde Etme: Şiiliğe Eleştirel Bakış," 2003.

Nor, Mohd Roslan Mohd et al. "From Undang-Undang Melaka to Federal Constitution: The Dynamics of Multicultural Malaysia." *SpringerPlus* 5/1 (2016). https://doi.org/10.1186/s40064-016-3360-5

Özcan, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları." *İÜİFD*, 2006.

Özdamar, Seyit Ali. "Osmanlı Bağlamında Mısır'da Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Tarihî Seyri." İstanbul: MÜ, 1998. MÜ.

Öztürk, Mustafa. "Sünni ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikahı Tartışması." *İslamiyat*, 2005.

Welchman, Lynn. "Bahrain, Qatar, UAE: First Time Family Law Codifications in Three Gulf States." *International Survey of Family Law*. ed. Bill Atkin. 163–178. Bristol: Family Law, 2010th Ed., 2010.

Yargı, Mehmet Ali. "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme." *MÜİFD*, 2012.

_____, "Suudi Arabistan'da Evlenme İşlemleri." *MÜİFD*, 2011.

KAYNAKLAR

Alhalalsheh, İbrahim, Ürdün Ahvâl-İ Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnamesi ile Mukayesesi, Doktora Tezi.

Aydın, Mehmet Âkif, "Hukuk-ı Âile Kararnâmesi", *DİA*, XVIII, 314-318.

_____, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, Ocak 2017.

Bostancı, Ahmet, Ürdün Ahvâl-i şahsiyye (Hukuk-ı Aile) Kanunlarında Osmanlı Tesiri, Marife, 3/2, (2003): 121-142.

_____, "Ürdün'de Müslümanlara ve Gayri Müslimlere Yönelik Dinî Yargı Sistemi". 107-138.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Delîlu'l-mehâkimu'l-Ürdüniyyeti ve'd-de'âvâ elletî tehtassu biha litalebeti külliyeti'l-hukuk, Câmiatü Filedelfiya Külliyetü'l-hukuk.

Düstûru'l-memleki'l-Ürdünüyyeti'l-Hâşimiyye, Ammân, 1952.

Hasen el-Kudât, Muhammed Ahmed, *el-Vâfî fî Şerhi Kânûni'l-ahvâli'ş-Şahsiyyeti'l-Ürdüni'l-Cedîd Rakam 36 liseneti 2010 Akdü'z-Zevâc ve Âsâruhu (mine'l-mâddeti 1-79)*, külliyetü'ş-şeri'a el-câmiatü'l-Ürdüniyye, 1433/ 2012.

Kânûn Rakam (36) li ʻâm 2010 Kânûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye.

Kânûn Rakam (61) li ʻâm 1976 Kânûnu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye.

Küçüktiryaki, Ahmet Yasin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/26. (2014): 177-201.

Rahîl Muhammed Ğarâyibe, Ahmed Yâsin el-Karâle, "es-Siyâgatu et-Teşrîğiyye li Kânûn el-Ahvâl eş-Şahsiyye el-Ürdünî Dirâsetün Mukâranetün", Ulumu'ş-Şeria ve'l-Kânûn, 43/1, (2016).

Yalçın, İsmail, "Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6/ 3, (2017), 1707-1725.

Yazıcı, Abdurrahman "Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi (1917) ve Sadreddin Efendi'nin Eleştirileri", Ekev Akademi Dergisi 62 (Bahar 2015), 567-584.

Yurtseven, Yılmaz, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11/1-2, (2003), 199-250.

(Ürdün 1927 tarihli Nikah ve İftirak Kanunu) https://site.eastlaws.com/GeneralSearch/Home/ArticlesTDetails?MasterID=276897

(Ürdün 1947 tarihli Hukuk-ı Aile Kanunu) https://site.eastlaws.com/GeneralSearch/Home/ArticlesTDetails?MasterID=276480&MasterID=276480

(Ürdün 1951 tarihli Hukuk-ı Aile Kanunu) https://site.eastlaws.com/GeneralSearch/Home/ArticlesTDetails?MasterID=214915&MasterID=214915

KAYNAKÇA

Abdülkerim, Faruk, *el-Vasît fî şerh-i Kânûni'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye'l-Irâkî*, Irak: Câmi'a Süleymâniyye, 2004.

Anderson, Norman, *Law Reform in the Muslim World*, The Athlone Press, London 1976.

Bıra Khas, Asos Namıq, "Devrü'l-kânûn fî takviyeti'l-manzûmeti'l-üseriyyeti: el-Irâk enmûzecen", *Iğdır Uluslarası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, 2016.

Fleck, Kelly& Gharaibeh, Sawsan& Matta, Aline & Rassam, Yasmine, *The Status of Women in Iraq: An Assesment of Iraq's De jure and De Facto Compline with Intertanional Legal Standarts*, Iraq Legal Development Project (ILDP), July 2005.

Kâzım eş-Şemrî, Haydar Hasan, "Kânûnü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye'l-Irâkî beyne'l-müktezâ ve'l-mübteğâ ve'l-bedîl", *Kânûnü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye'l-Irâkî*, 2008, sy. 7.

Öz, Ragıp, *20. Yüzyılda Irak Medeni Hukukunun Gelişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001).

Saleh, Muhsin Abdülkader, *Türk ve Irak Hukukunda Genel Sebeplere Dayanarak Boşanma ve Sonuçları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Salih Mohammed, Neamat Moammed, *Irak Bölgesel Yönetiminin İslam Aile Hukuku Miras ve Vasiyet Konularındaki Düzenlemelerinin İslam Hukukundaki Yeri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

Tevfik el-Attar, Abdünnâsır, *Hitbetü'n-nisâ fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye ve't-Teşrî'âti'l-Arabiyye li'l-Müslimîn ve Gayri'l-müslimîn,* Kahire: Matbaatü's-saâde, ts.

Yaqoob, Kanaan Mahdı, *Türk ve Irak Medeni Hukukunda Evlilik (Hanefi Mezhebine Göre Karşılaştırmalı Bir Çalışma),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

KAYNAKÇA

Aghajanian, Akbar. "Divorce". *Encyclopedia Iranica*. Ed. Ehsan Yarhshater. 7: 443-448. California: Mazda Publishers, 1996.

Andrea Büchler, Christina Schlatter. "Marriage Age in Islamic and Contemporary Muslim Family Laws. A Comparative Survey". *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law* 1/ (2013): 37-74.

Anonim. "Iran, Islamic Republic Of". Erişim: 04.01.2019 2019. https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/iran-islamic-republic-of/.

Cherry, Kristen. "Marriage and Divorce Law in Pakistan and Iran: The Problem of Recoginition". *Tulsa Journal of Comparative and International Law* 8/2 (2000): 319-354.

Haeri, Shahla. *Law Of Desire Temporary Marriage in Iran.* London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1989.

Hoodfar, Homa. "Divorce and Custody: Contemporary Practices Iran and Afghanistan". *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 2: 105-106. Hollanda: Brill, 2005.

Jafar Hezarjaribi, Ali Entezari, Maryam Niyyati. "Divorce Trends in Iran between 2004-2013". *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (Eylül 2017): 1108-1122.

Kar, Mehrangız. "Law: Modern Family Law, 1800-Present Iran". *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 2: 467-469. Hollanda: Brill, 2005.

Kurtuluş, Rıza. "Rızâ Şah Pehlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 67. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Köse, Saffet. "Ca'ferilikte Mut'a ve Ona Karşı Sünni Duruş". *Marife* 8/3 (2008): 75-120.

Mcglinn, Sen. *Family Law in Iran*. Hollanda: University of Leiden, 2000.

Mir-Hosseini, Ziba. "Family Law". *Encyclopædia Iranica*. Ed. Ehsan Yarshater. 9: 184-196. Bibliotheca Persica Press, 2012.

Mir-Hosseini, Ziba. *Marriage on Trial A Study of Islamic Family Law*. London: L.B. Tauris, 2000.

Moghadam, Valentine M. "Family Modern Islamic Discources Iran and Afghanistan". *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Ed. Suad Joseph. 2: 164-165. Hollanda: Brill, 2005.

Mohammad Reza Mohammadzadeh Rahni, vd. "Divorce in Iran and Cases in Which the Woman Has the Right to Divorce". *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences* 4/4S (2014): 33-36.

Niyazov, Ahmet. "Caferi Fıkhında Boşama Yetkisi". Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

S.N. Ebrahimi. "Child Custody '(Hizanat)' under Iranian Law: An Analytical Discussion". *Family Law Quarterly* 39/2 (2005): 459-476.

Üstün, İsmail Safa. "İran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 400-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Vanzan, Anna. "Family Law in Post Revolutionary Iran. Closing The Doors of Ijtehad?". *Adjudicating Family Law in Muslim Courts*. Ed. Elisa Guinchi. 166. New York: Routledge, 2013.

KAYNAKÇA

Anderson, J. N. D. "The Tunisian Law of Personal Status". *The International and Comparative Law Quarterly* 7/2 (1958): 262-279.

Charrad, Mounira. "Family Law Reforms in the Arab World: Tunisia and Morocco". United Nations Department of Economic and Social Affairs: United Nations, 2012.

Charrad, Mounira. "Tunisia at the Forefront of the Arab World: Two Waves of Gender Legislation". *Washington and Lee Law Review* 64/4 (01 Eylül 2007): 1513.

Charrad, Mounira M. *States and Women's Rights: The Making of Postcolonial Tunisia, Algeria, and Morocco*. 1st edition. Berkeley: University of California Press, 2001.

"commune-tunis.gov.tn بوابة مدينة تونس". Erişim: 06 Ocak 2020. http://www.commune-tunis.gov.tn/publish/content/article.asp?id=18547.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2004.

Khedher, Rayed. "Tracing the Development of the Tunisian 1956 Code of Personal Status". *Journal of International Women's Studies* 18/4 (01 Eylül 2017): 30-37.

Sâmiye Dûle. *et-Ta'lîk alâ Mecelleti Ahvâli'ş-şahsiyye: Kırâe fî fıkhi'l-kazâ*. Tunis: Mecmaü'l-Atruş li'l-kitâbi'l-muhtas, 2015.

Sfeir, George N. "The Tunisian Code of Personal Status (Majallat Al-Ahw Al Al-Shakhsiy Ah)". *Middle East Journal* 11/3 (1957): 309-318.

Voorhoeve, Maaike. "Judicial Discretion in Tunisian Personal Status Law". *Family Law in Islam: Divorce, Marriage and Women in the Muslim World*. Ed. Maaike Voorhoeve. Londra: I.B.Tauris, 2012.

Wang, Cheng-Tong Lir - Schofer, Evan. "Coming Out of the Penumbras: World Culture and Cross-National Variation in Divorce Rates". *Social Forces* 97/2 (01 Aralık 2018): 675-704. https://doi.org/10.1093/sf/soy070.

Welchman, Lynn. *Women and Muslim Family Laws in Arab States: A Comparative Overview of Textual Development and Advocacy*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.

Yassari, Nadjma - Möller, Lena-Maria - Najm, Marie-Claude. *Filiation and the Protection of Parentless Children: Towards a Social Definition of the Family in Muslim Jurisdictions*. 1 edition. T.M.C. Asser Press, 2019.

KAYNAKÇA

Ceran, İsmail. *Fas Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.

'Urfe, Muhammed b. *el-Muhtasaru'l-fıkhiyye.* Duba: Müessesetü Halef Ahmed el-Cebtûr li A'mâli'l-hayriyye, 2014.

el-Hajjamı, Ayşe. "Arguments in the Debate on the Reform of the Moroccan Family Code". *Gender and Equalıty ın Muslım Famıly Law*. Ed. Ziba Mir-Hosseini ve dğr., 81. New York, 2013.

er-Ru'aynî, Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb. *Mevâhibü'l-celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl.* Beyrut: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1995.

Harrak, Fatima. "The History and Significance of the New Moroccon Family Code". *Institute fort he Study of Islamıc Thought ın Africe (ISITA) Working Paper Series* (Mart 2009): 1-10.

Bâcî, Kâdî Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef. *el-Müntekâ Şerhu Muvattau Mâlik*. thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata. Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1999.

Mücib b. Tahir. *el-Fıkhü'l-Mâlikî ve edilletühü.* Beyrut, Müessesetü'l-me'ârif, 2005.

Kılıç, Muhammed Tayyib. *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu.* Ankara, 2008.

Ma'cuz, Muhammed İbn. *, es-Sebeb fi'l-kânûni'l-Maġribî ve'ş-şeri'ati'l-İslamiyye.* Darulbeyzạ: Matbaatü'n-necah, 2005.

Muhammed, VI. *Müdevvenetü'l-üsra.* el-Hukumetü'l-Mağribiyye, 2004.

Sadıqı, Fatima. The Potential Within Adjutications on shiqaq (discord) divorce by Moroccan judges. *Adjudicating Family Law in Muslim Courts*. Ed. Elisa Giunchi. New York, 2017.

Salime, Zakıa. Revisiting the Debate on Family Law in Morocco context, Actors, and Discourses. *Family, Gender, and Law in Globalizing Middle East and South Asia*. Ed. Kenneth M. Cuno ve dğr. New york: Syracuse University Press, 2009.

(Footnotes)

1 Her ne kadar Haeri mut'a nikahında veli iznine gerek yok dese de bakire kız için veli iznine gerek vardır. Veli izni bakire olmayan kişiler için aranmamaktadır. Aynı şekilde devamlı evlilikte de veli izninin gerektiğini ifade etmiştir. Kanunun 1043. maddesi gereği; bakire kız için veli izni gerekliyken; bakire olmayanın devamlı nikahta veli izni almasına gerek yoktur. Bkz. Mcglinn, Family *Law in Iran,* 35.

2 Haeri, devamlı nikahta şahitlerin gerekli olduğunu belirtirken; mut'a nikahı kısmın "?" işareti bırakmıştır. Medeni kanunda hem devamlı hem de mut'a nikahında şahitlerin zorunluluğuna dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Şahitler olmadan yapılan her iki nikah da yasal kabul edilmektedir.

3 Haeri, her ne kadar tabloda bu kısma soru işareti koysa da medeni kanuna göre mut'a nikahının tescili zorunlu tutulmaktadır. Tescili olmayan nikahlar hukukî açıdan bir şey ifade etmemektedir.

4 Haeri, sadece hayız gören kadının iddet süresini belirtmiştir. Hamile, dul ve murâhıkanın iddetini tabloya dahil etmemiştir. Mezkur kişilerin iddetine ileride değinilecektir.